

Gemeente
Amsterdam

Archeologisch bureauonderzoek

Bestemmingsplangebied Groot Waterloo

BO 17-010 Amsterdam 2017
Monumenten en Archeologie

BEHOORT BIJ BESLUIT VAN
DE GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM
VAN 9-10-2019, NR. 216/1537
DE RAADSGRIFFIER.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting.....	4
Inleiding	5
1 Basisgegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen.....	7
2.2 Rijk.....	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam.....	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	10
3.1 Geomorfologie en bodem algemeen	10
3.2 Historie algemeen	10
3.3 Historisch-topografische inventarisatie	11
3.3.1 Ontwikkeling van het veenlandschap	11
3.3.2 Bewoning buiten de stad	13
3.3.3 Stadsuitbreidingen	14
3.3.4 Haveneilanden	17
3.3.5 Joodse stadsbuurt	19
3.3.6 Stadsvernieuwing.....	19
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	21
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart	21
3.4.2 Vindplaatsen	22
3.4.3 Bodemopbouw.....	29
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	30
4 Archeologische verwachtingskaart	31
5 Archeologische beleidskaart.....	34
6 Conclusie	36
7 Bronnen.....	37
Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema	40
Appendix II: archeologische vindplaatsen.....	42

Samenvatting

Monumenten en Archeologie heeft in opdracht van Stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor bestemmingsplangebied Groot Waterloo. Dit onderzoek is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in deze gebieden aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouw- en aanlegwerkzaamheden.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van het plangebied. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

Op de archeologische verwachtingskaart (p. 31) worden negen zones onderscheiden. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt vier zones (p. 34). Hiervoor is gespecificeerd in welke gevallen archeologisch vervolgonderzoek nodig is bij planontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt dat ook wanneer geen archeologisch onderzoek is vereist, en toch bodemvondsten worden gedaan waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat deze van archeologische waarde zijn, dit wordt gemeld bij Monumenten en Archeologie. In overleg met de ontwikkelaar worden vervolgens maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Monumenten en Archeologie heeft in opdracht van Stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor bestemmingsplangebied Groot Waterloo. Dit gebied wordt begrensd door de Zwanenburgwal en de Oude Schans in het westen, in het noorden door de Prins Hendrikkade, in het oosten door de Nieuwe Herengracht en in het zuiden door de Amstel. Het bureauonderzoek geeft een overzicht van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied en omgeving. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2) en een landschappelijke, historische en archeologische analyse van het plangebied (hoofdstuk 3) aan de orde. Hieruit volgt een archeologische verwachtingskaart (hoofdstuk 4), gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt in welke gevallen archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

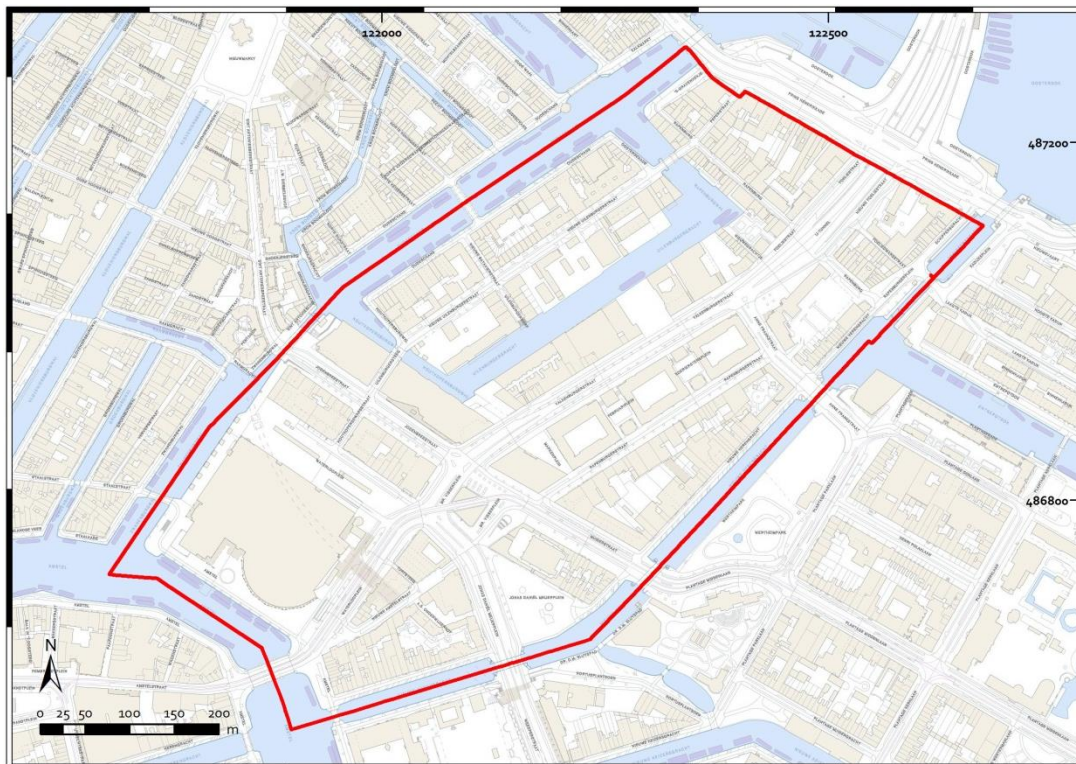
1 Basisgegevens

Opdrachtgever

Opdrachtgever	Ruimte en duurzaamheid
Contactpersoon	E. Mulder
Adres	Weesperplein 8
Postcode / plaats	1018 XA Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland
Plaats	Amsterdam
Stadsdeel	Centrum
ARCHIS onderzoeksnummer	4035560100
Centrum coördinaat	122176,966 486917,155

1 Het onderzoeksgebied (rood omlijnd) op de Grootschalige Basiskaart Amsterdam

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologisch erfgoed bestaat uit structuren, grondsporen en voorwerpen die in de bodem bewaard zijn gebleven. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor een optimale integratie van archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk onder andere de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast, en de Erfgoedwet geïntroduceerd. De Monumentenwet is per 1 juli 2016 vervallen, maar het deel dat betrekking heeft op de fysieke leefomgeving blijft via het Overgangsrecht in de Erfgoedwet van toepassing.¹

2.2 Rijk

In 1992 hebben de Europese ministers van Cultuur het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Deze culturele overeenkomst had tot doel om meer bewustzijn van het Europese erfgoed te creëren en in het bijzonder het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beter in stand te houden.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of plaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.² De Erfgoedwet bevat een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zogenaamde meldingsplicht).³

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW).⁴ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale

¹ Hoofdstuk 9 Erfgoedwet 2016.

² Artikel 9.1 Erfgoedwet (overgangsrecht); Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

³ Artikel 5.10, tweede lid, Erfgoedwet 2016.

⁴ Provincie Noord-Holland, 2010.

Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis. De waardestellingen van de CHW en AMK zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben.

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁵ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die Monumenten en Archeologie heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de- of 20ste-eeuwse ophogingen (Appendix: Beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

De uitvoering van archeologisch onderzoek is gebonden aan de Beoordelingsrichtlijn Archeologie (BRL SIKB 4000) en daarmee samenhangend de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt onder meer onderscheid gemaakt tussen Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, en het doen van Opgravingen (Appendix: stroomschema).

⁵ Monumenten en Archeologie, 2016.

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Archeologisch veldonderzoek wordt, afhankelijk van de bodemingreep en de verwachting, voorafgaand aan of tijdens de civieltechnische werkzaamheden (variant archeologische begeleiding) uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem algemeen

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holocene. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v.Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld 2 à 3 m - NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 12de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Aan de noordzijde van het IJ, in Waterland, begon deze ontwikkeling al in de 10de eeuw. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan dankzij recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen. De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen in de 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze wordt gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie

Plangebied Groot Waterloo wordt in het westen begrensd door de Zwanenburgwal en de Oude Schans, in het noorden door de Prins Hendrikkade, in het oosten door de Nieuwe Herengracht en in het zuiden door de Amstel. In historisch opzicht komt dit gebied grotendeels overeen met de Tweede Uitleg, de oostelijke stadsuitbreiding van 1592-1596. Voor de historisch-topografische analyse van dit gebied zijn verschillende historische kaarten gebruikt, waaronder de kaart van Cornelis Anthonisz. (1544), Jacob van Deventer (1560), Pieter Bast (1597), Florisz Balthasar van Berckenrode (1625), Gerret de Broen (1732), de kadastrale kaart van Amsterdam (1820) en de atlas van Loman (1876-1903).

2 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Jacob van Deventer, 1560 (SAA).

3.3.1 Ontwikkeling van het veenlandschap

Tot in de 16de eeuw maakte het plangebied deel uit van het veenweidelandschap rondom Amsterdam. Dit landschap was in belangrijke mate tot stand gekomen tijdens de ontginning van Amstelland – het uitgestrekte veengebied aan weerszijden van de Amstel. In de 12de eeuw trokken de eerste ontginningsboeren het plaatselijke veenlandschap in, en werd het plangebied geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw.⁶ Vanuit de bestaande veenstromen werden

⁶ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17

loodrecht op de natuurlijke verhogingen in het landschap sloten gegraven, zodat het veen kon ontwateren en vruchtbaar akkerland ontstond.⁷ Dit proces verliep volgens het recht van vrije opstrek, waarbij de lengte van de kavel niet vooraf was vastgesteld, maar werd bepaald door natuurlijke barrières of door aanspraak van anderen op reeds ontgonnen gebieden. Het recht van vrije opstrek resulteerde in zeer lange percelen, ook wel weren genoemd. Aan de uiteindes van de weren werd vaak een veendijk en een dwarssloot aangelegd, die de landerijen moest beschermen tegen water uit onontgonnen gebied. Deze achterkades dienden later vaak zelf weer als basis voor nieuwe ontginningen. Het netwerk van sloten dat door de ontginningen werd achtergelaten is voor een deel zichtbaar op de kaart van van Deventer (1560) (afb. 2).

Doordat de ontwatering van het veen gepaard ging met bodemklink, kwamen de kavels jaar na jaar lager te liggen en werden deze natter. Een hoog grondwaterpeil maakt de bodem ongeschikt voor akkerbouw, waardoor de ontginningsboeren telkens gedwongen waren om nieuw veen in cultuur te brengen en hun boerderijen te verplaatsen.⁸ Nederzettingen uit de vroege ontginningsperiode kenmerken zich daarom door een vrij diffuse spreiding van verhoogde huisplaatsen (terpen). Met het verdwijnen van de laatste geschikte akkergronden omstreeks 1300 werden deze oudste nederzettingen verlaten en hergroepeerden de bewoners zich in lintdorpen langs de achterkaden, die tevens als de belangrijkste landwegen dienden. Binnen het plangebied komen dergelijke achterkaden niet voor, waardoor zich hier waarschijnlijk geen lintdorpen hebben ontwikkeld.⁹

De inklinking van het veen leidde niet alleen tot opschuivende ontginningen, maar ook tot toenemende wateroverlast. Door de maaiveldddaling verliep de afwatering van de poldergebieden steeds moeizamer en nam het overstromingsgevaar toe. Het wateroverlast spoorde de graven van Holland aan om maatregelen te nemen ter bescherming van hun bezittingen in Amstelland. In de loop van de 13de eeuw werd daarom een netwerk van dijken en dammen langs de kust van het IJ aangelegd. De huidige Sint Anthonisdijk, die behouden is gebleven in het tracé van de Jodenbreestraat en Muiderstraat maakte geen deel uit van deze oudste dijkering, maar betreft een latere inlaagdijk van omstreeks 1380.¹⁰ De oorspronkelijke zeedijk lag noordelijker en is waarschijnlijk verloren gegaan bij de stormvloed die ook de Oude Waal, een grote inham aan de zuidkant van het IJ, hebben gevormd (afb. 2).¹¹ De voltooiing van de St. Anthonisdijk kan gezien worden als het sluitstuk van de landschappelijke ontwikkeling van het plangebied tijdens de ontginningsperiode.

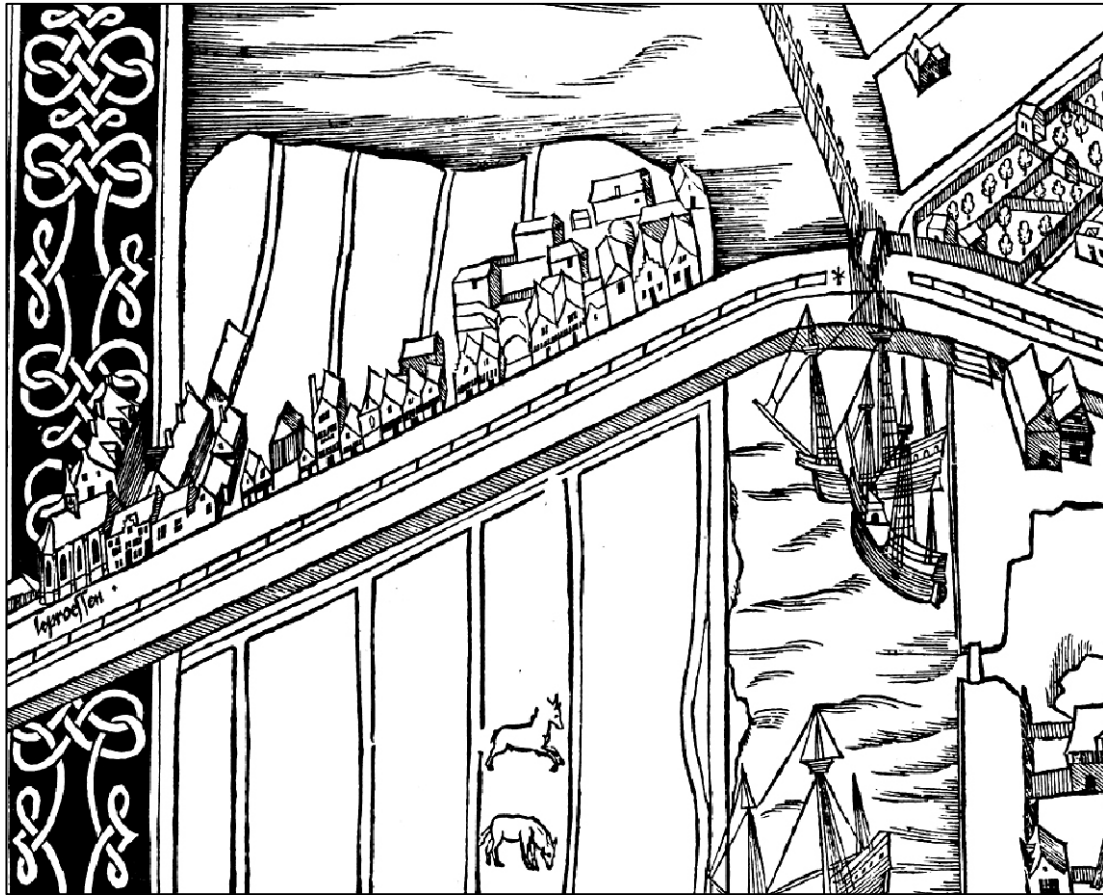
⁷ De Bont 2009, 560

⁸ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17.

⁹ De Bont 2009, 577

¹⁰ De Bont 2004, 60; Idem 2009, 527.

¹¹ Van Nierop 1955, 36-40.

3 De buurt langs de St. Anthonisdijk op de kaart van Cornelis Anthonisz, 1544 (SAA). Het noorden is beneden.

3.3.2 Bewoning buiten de stad

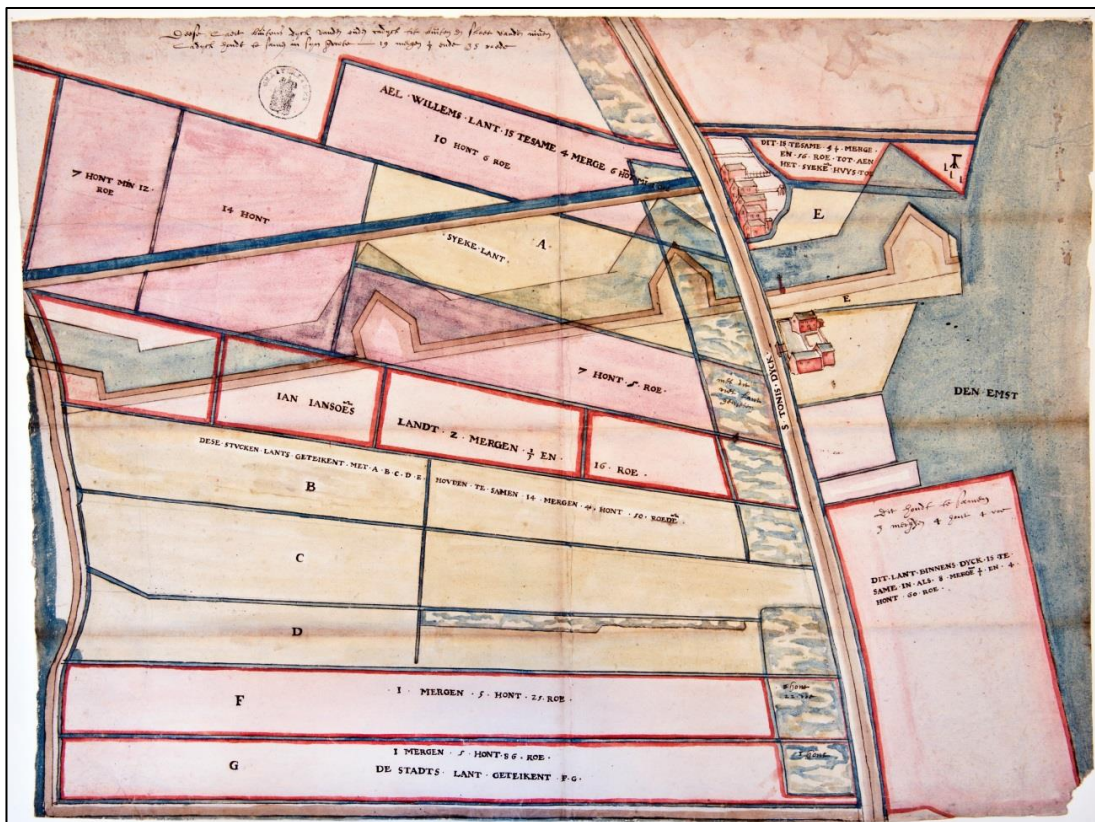
Het plangebied bleef na de ontginningsperiode lange tijd agrarisch in gebruik, buiten bereik van de stedelijke uitbreidingen van Amsterdam. De stadsvrijheid, het gebied waarover het Amsterdamse stadsbestuur directe zeggenschap had, reikte weliswaar al vanaf 1387 tot in het plangebied,¹² maar pas in de late 15de eeuw werd de invloed van de stad hier ook zichtbaar. Het eerste gebouw met een duidelijke relatie tot de stad was het Sint Nicolaasgasthuis (ca. 1490), waar leprozen, geesteszieken en andere hulpbehoevenden werden opgevangen en verzorgd. Vanwege het besmettingsgevaar kreeg het 'Leprozenhuis' een plek op veilige afstand van het bewoond gebied, langs de St. Anthonisdijk ter hoogte van het tegenwoordige Mr. Visserplein.¹³

In 1512 werd de fysieke begrenzing van de stad, die tot dan toe lag bij de Kloveniersburgwal, opgeschoven naar de nieuw aangelegde Oude Schans. Het plangebied kwam zo direct aan de stadsgrens te liggen, wat waarschijnlijk een impuls gaf aan de ontwikkeling van bewoning en bedrijvigheid. Langs de zuidzijde van de St. Anthonisdijk, tevens de oostelijke toegangsweg tot Amsterdam, vestigden zich steeds meer bewoners die binnen de stad geen woonplek meer konden vinden, of die ruimte nodig hadden voor de uitoefening van hun ambacht.

¹² Speet 2008, 97

¹³ Kruizinga 2002, 633-634

Uit de kaart van Cornelis Anthonisz (afb. 3) blijkt dat in het midden van de 16de eeuw in de buurt van het Leprozenhuis een kleine voorstad was ontstaan. Ook ten noorden van de St. Anthonisdijk vonden ontwikkelingen plaats. Van Deventer laat zien dat de dijk die langs de buitenzijde van de Oude Schans was aangelegd, in het noorden aansluiting vond op een zomerdijk aan het IJ (afb. 2). Hier is in lichtbruin een opgehoogd terrein ingetekend, met ten oosten daarvan enkele gebouwen. Deze gebouwen *buytendycks aen tye* worden beschreven in het belastingkohier van 1569, en betroffen op dat moment een huis met schuur, een leegstaand huisje en twee loodsen, een pleziertuin en verder zeven onbebouwde erven, waarvan er een in aanleg was.¹⁴

4 Het plangebied (rood omlijnd) op een ontwerpkaart voor de Tweede Uitleg, 1591 (SAA). Het oude Sint Nicolaasgasthuis (Leprozenhuis) is binnen de nieuwe grenzen van de stad gesloten.

3.3.3 Stadsuitbreidingen

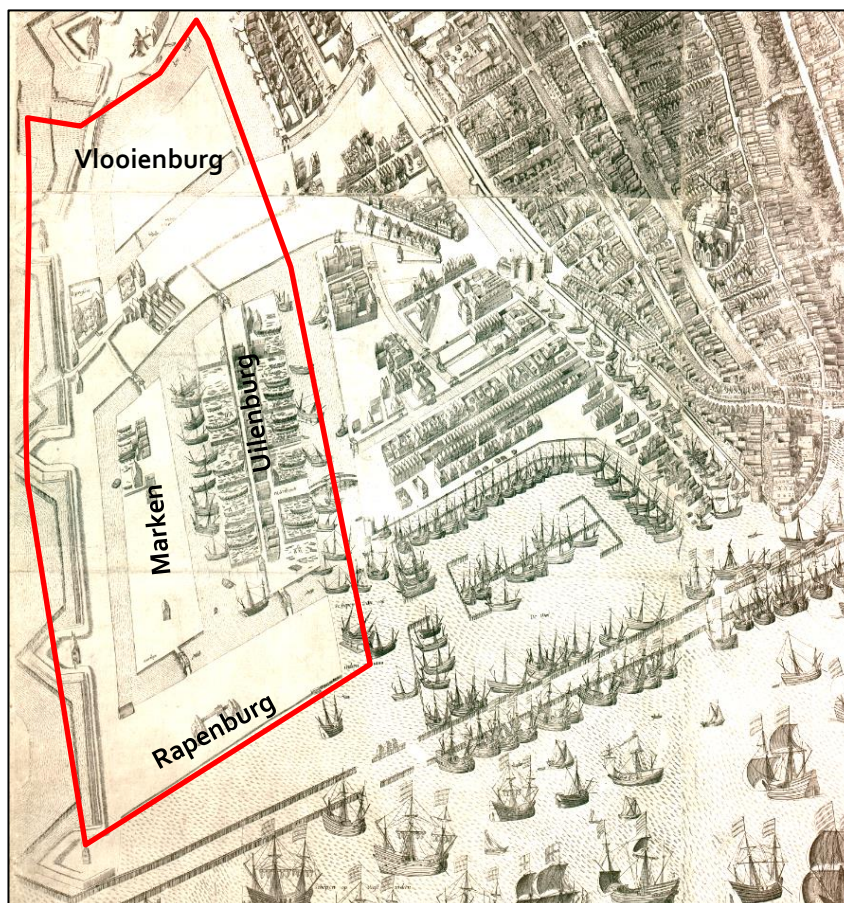
Aan het einde van de 16de eeuw begon voor Amsterdam een periode van economische voorspoed, die gepaard ging met een sterke bevolkingsgroei. Het stadsbestuur besloot daarom in 1592 tot een grootschalige stadsuitbreiding, die bekend staat als de Tweede Uitleg. De uitbreiding was vooral gericht op het oostelijk deel van de stad, waar het oude havenkwartier de Lastage door de toegenomen handel en scheepvaartverkeer uit zijn voegen barstte. Het te ontwikkelen terrein buiten de Lastage werd afgebakend door de aanleg van een nieuwe verdedigingslinie - een aarden

¹⁴ Jayasena & Schmitz 2012, 119-120

wal met bastions, omlijnd met een brede verdedigingsgracht (afb. 4). De oostelijke stadswal volgde ongeveer het tracé van de huidige Nieuwe Herengracht en Rapenburgerstraat.

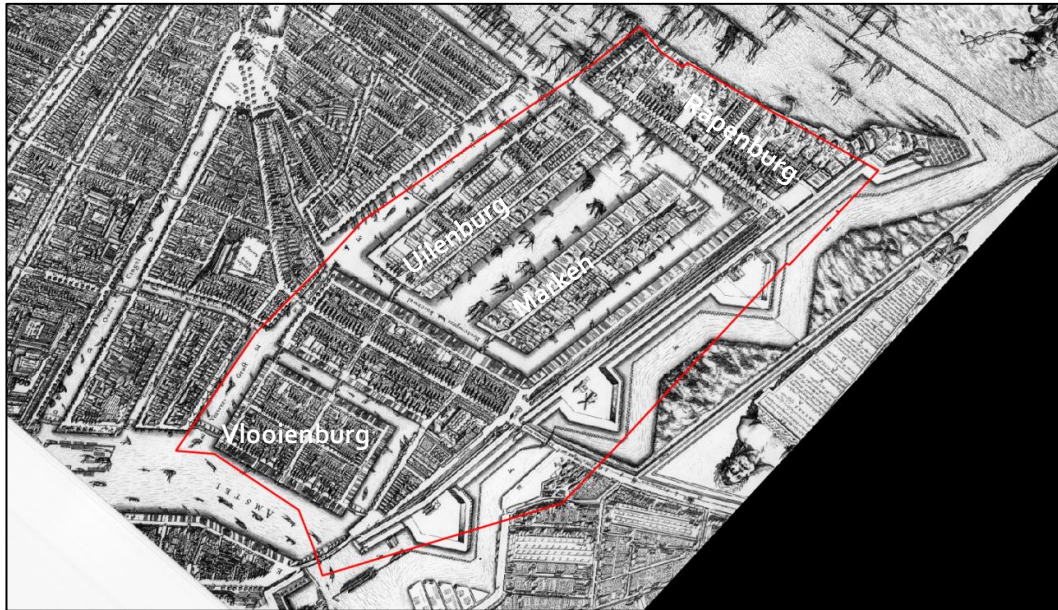
Met de Tweede Uitleg kregen de bestaande panden langs de St. Anthonisdijk een plek binnen de stadsgrenzen. Zo ook het Leprozenhuis (3.3.2), dat na vele functieveranderingen en verbouwingen pas in 1867 werd gesloopt.¹⁵ Afgezien van deze bewoonde strook kreeg het gebied een geheel nieuwe inrichting, die uitging van vier rechthoekige eilanden (afb. 5). Deze werden gerealiseerd door de aanleg van grachten en het aanplempen van delen van het IJ en de Amstel. Het nieuwe havengebied werd gevormd door de eilanden Uilenburg, Marken en Rapenburg (3.3.4). Vanuit het wooneiland Vlooienburg ontwikkelde zich gedurende de 17de, 18de en 19de eeuw een stadsbuurt die bekend kwam te staan als de Amsterdamse Jodenbuurt (3.3.5).

In de jaren 1656-1662 vond opnieuw een stadsuitbreiding (de Vierde Uitleg) plaats, waarmee het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam werd voltooid (afb. 7). Om plek te maken voor de nieuwe bouwblokken werd de oude stadswal geslecht en de stadsgracht gedempt. Hiermee ontstond de stedelijke structuur die tot de stadsvernieuwing in de 20ste eeuw stand hield (3.3.6).

5 De globale ligging van het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Bast, 1597 (SAA). Het noorden is beneden.

¹⁵ Het Oudezijds Huiszittenhuis, een liefdadigheidsinstelling, dat in 1655 in de tuin van het Leprozenhuis werd gebouwd, bleef wel (bovengronds) bewaard; Kruizinga 2002, 633-634.

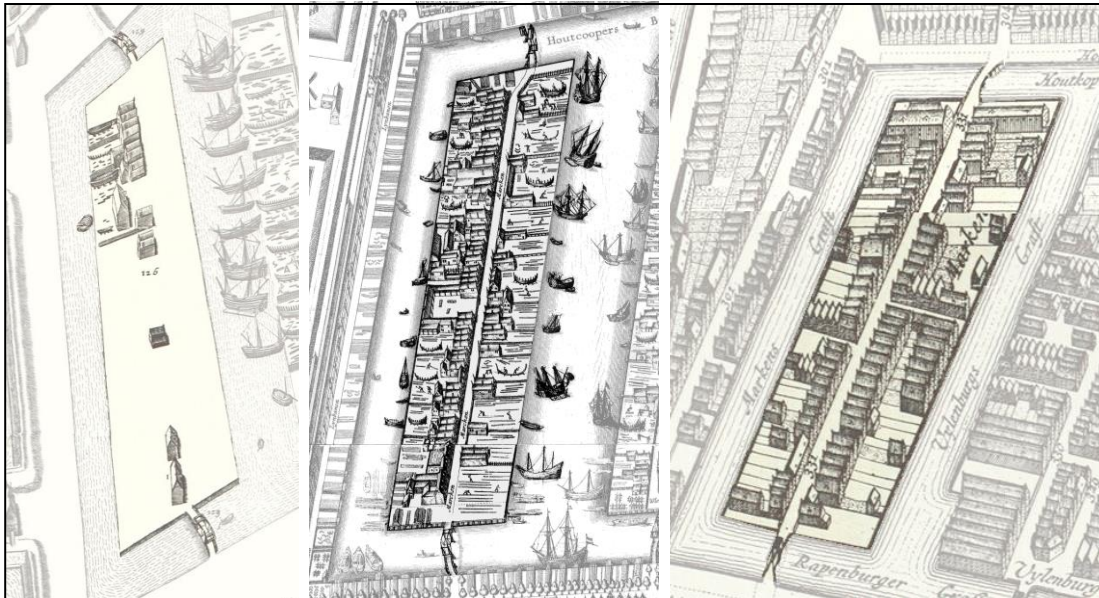
6 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van van Berckenrode (1625) (SAA).

7 Het plangebied (rood omlijnd) op de ontwerpkaart voor de Vierde Uitleg door de Rij (1660) (SAA).

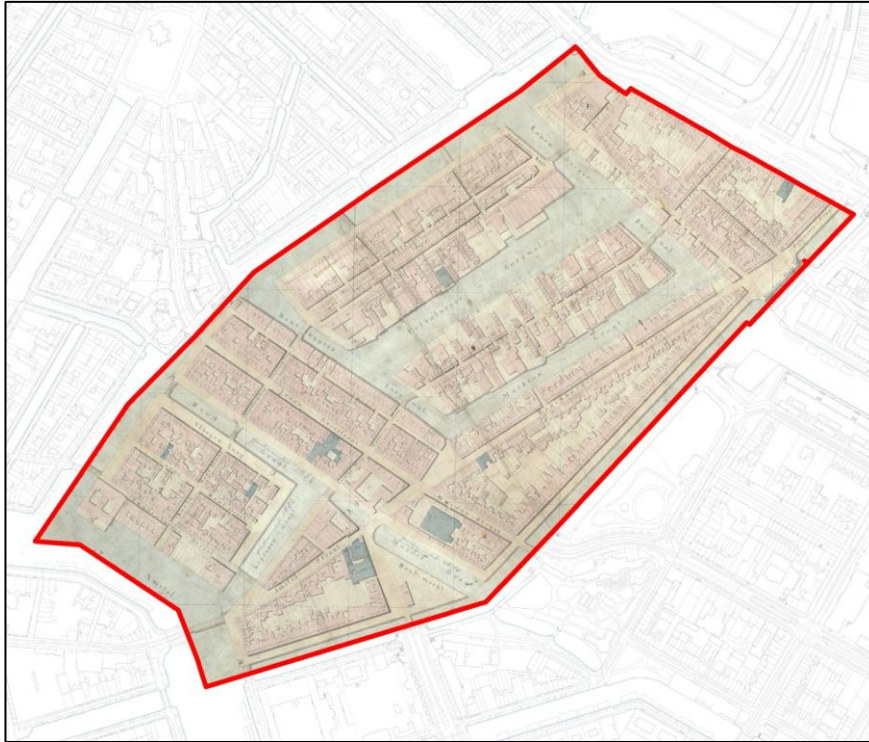
3.3.4 Haveneilanden

De haveneilanden Marken, Uilenburg en Rapenburg werden kort na de aanleg in 1592-1596 ingericht met scheepswerven, loodsen en pakhuizen. Marken was bestemd voor de bouw van kleine schuiten op particuliere werven en op de Stadsschuitenmakerswerf. Op Uilenburg werden onder meer oorlogsschepen gebouwd door de Admiraliteit. In 1608 vestigde de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) zich aan de noordkant van het eiland Rapenburg en richtte hier een werf (de Peperwerf) in.¹⁶ Aan de binnenzijde van de stadsmuur, de tegenwoordige Rapenburgerstraat, waren de lijnbanen gevestigd. Hier vervaardigden touwslagers de touwen voor de tuigage van zeilschepen. Bij de stadsvergroting van 1660 werd het maritieme bedrijf verplaatst naar een drietal nieuwe eilanden: Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg. Als gevolg kregen Marken, Uilenburg en Rapenburg geleidelijk een woonfunctie. Deze ontwikkeling kan goed worden gevolgd aan de hand van de veranderingen op het eiland Marken in de 17de eeuw (afb. 8).

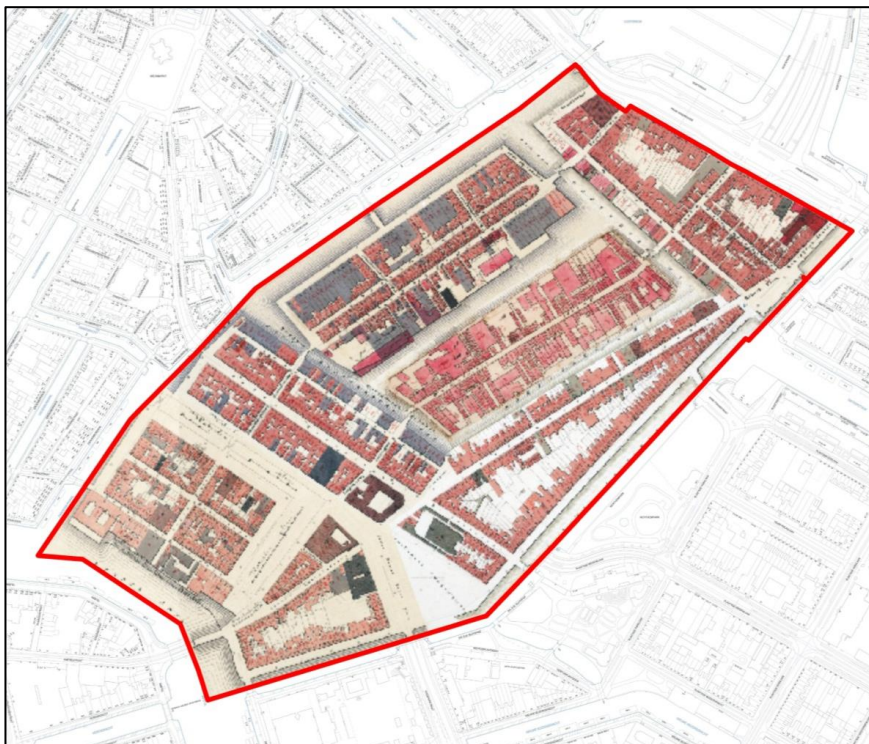

8 Het eiland Marken, respectievelijk kort na de aanleg (1597), als haveneiland (1625) en als woonbuurt (1734). Kaarten van Bast (1597), van Berckenrode (1625) en de Broen (1734) (SAA).

¹⁶ Gawronski 2012, 61

9 Het plangebied (rood omlijnd) op het kadastraal minuutplan van 1820 (SAA).

10 Het plangebied (rood omlijnd) op de samengestelde kaartbladen uit de Atlas van Loman, 1876-1903 (SAA).

3.3.5 Joodse stadsbuurt

Terwijl in 1592-1596 de oostelijke haveneilanden vorm kregen werd besloten om ook een wooneiland aan te leggen: Vlooienburg. Het eiland werd omsloten door twee nieuwe grachten, de Houtgracht en de Leprozengracht, en werd voor een deel aangeplempt in de Amstel. De eerste kavels werden in 1602 uitgegeven en binnen een kwart eeuw waren hier vier huizenblokken verzezen (afb. 6). De bewoners van Vlooienburg waren vooral nieuwkomers, onder wie een grote groep Portugese (Sefardische) joden. Na de komst van de (grotere groep) Hoogduitse (Asjkenazische) joden vanaf ca. 1630 groeide Vlooienburg uit tot het centrum van de Amsterdamse joodse gemeenschap. De Joodse buurt strekte zich verder uit langs de oude Sint Anthoniesdijk, nu Jodenbreestraat geheten, en breidde zich tot in de late 19de eeuw verder uit over het plangebied.

Aanvankelijk beoefenden de verschillende joodse gemeenten hun godsdienst in kleine panden die als huissynagogen waren ingericht. Na de vierde stadsvergroting van 1660 werd de ontstane ruimte gebruikt voor enkele grotere synagogencomplexen. Ter hoogte van de voormalige Muiderpoort, aan het einde van de Jodenbreestraat, ontstond de Deventer Houtmarkt (sinds 1892 Jonas Daniël Meijerplein). Aan weerszijden hiervan verzezen twee synagogencomplexen: de Portugese synagoge aan de noordkant (1675) en het in vier fasen tot stand gekomen Hoogduits synagogencomplex (1671-1752) aan de zuidzijde. Op het eiland Uilenburg werd in 1766 aan de Uilenburgerstraat een synagoge in gebruik genomen door de Hoogduitse gemeenschap. Op Rapenburg kwam in 1799 een synagoge aan de Rapenburgerstraat 173 te staan. Dit complex is in de loop van de 19de eeuw uitgebreid met een seminarium (1839) en een mikwe (1885).¹⁷

In de Joodse buurt ontstond door de geleidelijke groei van de bevolking een meer intensieve bewoning die samenging met een sterke bouwverdichting (afb. 9, 10). Bestaande vaak al uitgewoonde woningen werden door grote families gebruikt en tuinpercelen en achtererven werden volgebouwd. Mede door de sociale achterstand ontwikkelde de Jodenbuurt zich in de 18de en 19de eeuw tot een overbevolkte woonwijk met krotwoningen gescheiden door smalle donkere stegen en tussengrachten.¹⁸

3.3.6 Stadsvernieuwing

De erbarmelijke leefomstandigheden in de Joodse buurt vormden vanaf de late 19de eeuw de aanleiding tot een grondige stedelijke sanering van het plangebied. Grote hoeveelheden krotwoningen werden afgebroken en vervangen door ruimere woonblokken en industriegebouwen. Van de drie noordelijke eilanden bleef alleen de topografie van Uilenburg grotendeels intact. Op Marken ging een grootschalige sanering rond 1930 gepaard met de verbreding van de Valkenburgerstraat van 5 naar 25 m. Daarnaast werd een aantal grachten gedempt. Zo verdwenen in de 19de eeuw de Muidergracht, Leprozenburgwal, Leprozengracht en Houtgracht. Hierdoor ontstonden het Jonas Daniël Meyerplein en het Waterlooplein (afb. 10).

In de tweede helft van de 20ste eeuw volgde een tweede golf van stadsvernieuwing, ingegeven door nieuwe ideeën ten aanzien van de moderne stad en het verval van de Joodse buurt

¹⁷ van Agt 1974

¹⁸ Aerts & de Rooy 2006

na de Tweede Wereldoorlog. Een aantal ingrijpende verkeersdoorbraken werd gerealiseerd, zoals de afrit van de IJ-tunnel dwars over Rapenburg in de jaren 50 en de verkeersonderdoorgang op het Mr. Visserplein in 1968 (afb. 11). Voor de aanleg van de metro Oostlijn (1972-1974) werden in het traject tussen de Zuiderkerk en Weesperplein 18 tunneldelen afgezonken, ten koste van de bestaande bebouwing. De resterende bebouwing op Vlooienburg werd geheel afgebroken ten behoeve van de bouw van het huidige Stadhuis/Operagebouw. Ook vonden in de jaren 1960 enkele laatste dempingen plaats, van een deel van de Rapenburgwal en de Markengracht.¹⁹

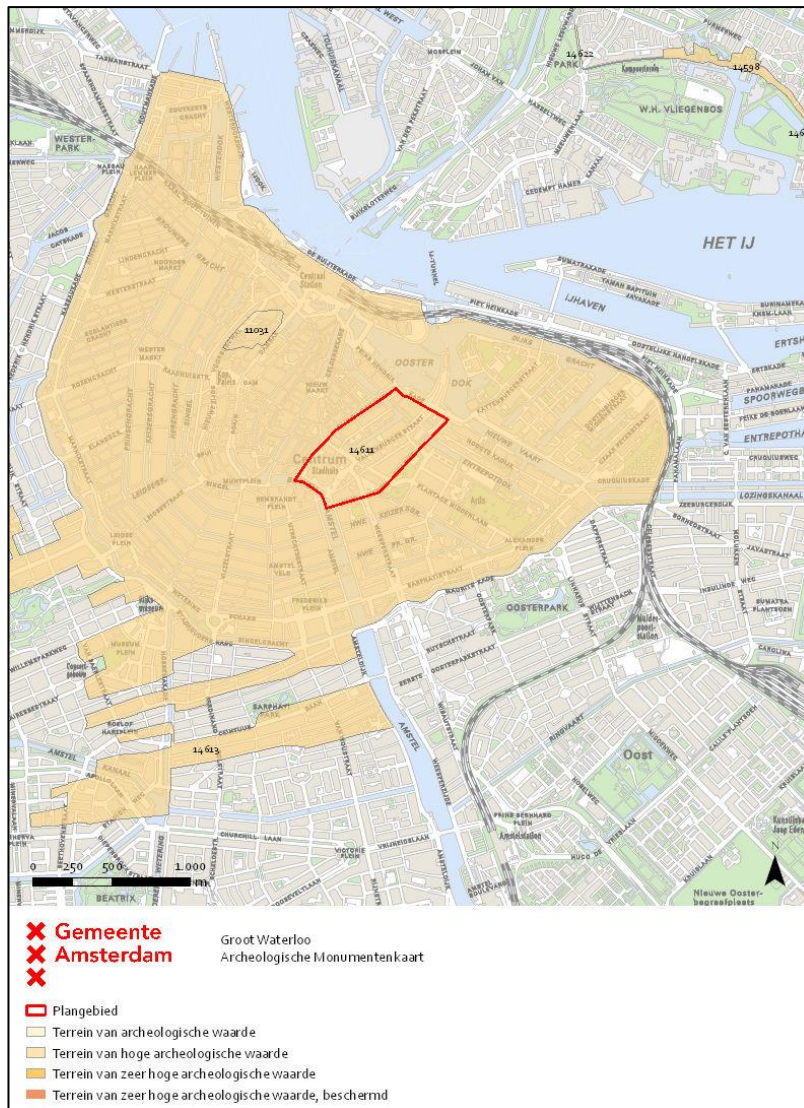
11 De bouw van de verkeersonderdoorgang onder het Mr. Visserplein ca. 1968 (SAA). Grote delen van de bebouwing op Vlooienburg en langs de Jodenbreestraat zijn reeds gesloopt.

¹⁹ Overzicht dempingen VVAB

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumentenkaart

Binnen het plangebied zijn volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geen archeologische monumenten aangewezen. Wel valt het plangebied binnen een zone met een hoge archeologische verwachting (de historische binnenstad van Amsterdam; AMK-terrein 14611) (afb. 12). De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland komt overeen met het AMK-kaartbeeld. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van planvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in hoofdstuk 4.

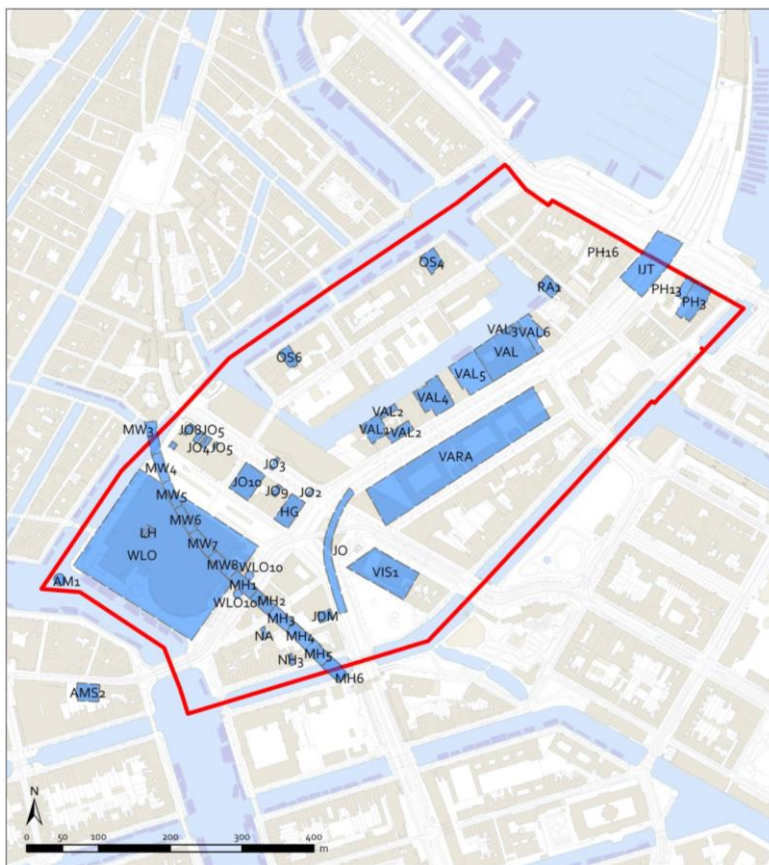

12 Het plangebied (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

3.4.2 Vindplaatsen

Binnen het plangebied is tussen 1964 en 2017 op 36 locaties archeologisch veldonderzoek uitgevoerd, uiteenlopend van waarnemingen tot vlakdekkende opgravingen (zie afb. 13 en appendix II). Daarnaast zijn 14 meldingen bekend van vondsten die door particulieren bij bouwwerkzaamheden zijn gedaan. Tezamen verschaffen deze gegevens belangrijke informatie over de geschiedenis van Amsterdam en haar inwoners, en bieden deze tevens een inzicht in de aard en kwaliteit van eventuele archeologische resten die in het plangebied te verwachten zijn. De vindplaatsen worden hieronder chronologisch-thematisch beschreven, aansluitend bij de historisch-topografische analyse van het plangebied.

Een project dat apart toegelicht dient te worden is het archeologisch onderzoek van de bodem onder de caissons die in de jaren '70 dwars door het plangebied werden afgezonken ten behoeve van de Oostlijn.²⁰ Dit leverde duizenden vondsten op van 16de- tot 19de-eeuws gebruiksgoed. Vanwege de hyperbare werkomstandigheden en ook gezien het feit dat het een noodonderzoek was dat niet van te voren in het bouwproject was ingepland, konden niet de geëigende archeologische veldwerktechnieken worden toegepast en een uitgebreide stratigrafische documentatie van de vondstcontexten onder de caissons worden uitgevoerd. Desondanks geeft dit onderzoek een beeld van de veelheid en diversiteit van archeologische resten die in de ondergrond van het plangebied kunnen worden verwacht.

13 Het plangebied en de vindplaatsen

²⁰ Vindplaats MW3 t/m MW8, MH1 t/m MH6

Ontwikkeling van het veenlandschap

De oudste archeologische sporen die binnen het plangebied zijn aangetoond houden verband met de ontginning van Amstelland. Zo is ter plaatse van het Stadhuis/Muziektheater op het Waterlooplein in 1981-1982 een reeks ontginningsloten gedocumenteerd ter plaatse van het Stadhuis/Muziektheater (afb. 14). De sloten waren op regelmatige afstand van elkaar haaks op de Amstel aangelegd, overeenkomstig in richting met de sloten op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560. De sloten werden tot in de 16de eeuw onderhouden met nieuwe beschoeiingen, en werden gedempt naar mate het terrein meer bebouwd raakte.²¹ Een van de sloten had een vervolg op de oostelijke hoek Waterlooplein – Houtkopersdwarsstraat.²² Een andere mogelijke ontginningsloot is vastgelegd bij onderzoek op de VARA-strook tussen de Valkenburgerstraat en Rapenburgerstraat. De sloot viel over een lengte van 36 m te herkennen als een 0,5 m diepe ingraving in de veenbodem en liep parallel aan de rooilijn van de bebouwing richting het IJ.²³

14 Kadewerken langs een ontginningsloot op het Waterlooplein (vindplaats WLO).

²¹ Vindplaats WLO

²² Vindplaats JO10

²³ Vindplaats VARA

In het tracé van de tegenwoordige Jodenbreestraat en Muiderstraat lag sinds ca. 1380 de Sint Anthonisdijk. In 1968 is tijdens graafwerkzaamheden bij de Jodenbreestraat een bodemprofiel van deze zeedijk gedocumenteerd door het voormalig Instituut voor Prae- en Protohistorie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam. Het oudste deel was bovenop het natuurlijk veen aangebracht en bestond uit een pakket van kleizoden, afgedekt door een dunne humeuze laag. In de daarop volgende periode is de dijk in meerdere fasen opgehoogd met zand, klei en puin, tot ongeveer NAP-hoogte.²⁴

Bewoning buiten de stad

De enige locatie binnen het plangebied waar bouwsporen zijn gedocumenteerd uit de laatmiddeleeuwse / 16de-eeuwse prestedelijke periode is het Waterlooplein.²⁵ De sporen bestonden onder meer uit de resten van twee rosmolens (afb. 15) en beerputten uit de periode 1475-1550. Uit opeenvolgende kadeconstructies bleek dat het bewoonde gebied ten zuiden van de St. Anthonisdijk voor een deel was aangeplempt in de Amstel.²⁶

Andere sporen die van prestedelijke ontwikkelingen getuigen zijn 16de-eeuwse ophogingslagen, vaak in combinatie met een stort van stadsafval. Dergelijke resten zijn niet alleen op het Waterlooplein aangetoond, maar ook ten noorden van de Sint Anthonisdijk, langs de Oude Schans en Valkenburgerstraat.²⁷

15 Voet van een middeleeuwse rosmolen (1475-1525) onder het Waterlooplein (vindplaats WLO).

²⁴ Vindplaats JO

²⁵ Vindplaats WLO

²⁶ Vindplaats WLO

²⁷ Onder meer vindplaatsen OS4, VAL4, VARA

Stadsuitbreidingen

Met de realisatie van de Tweede Uitleg (1592-1596) kwam het plangebied voor het grootste deel binnen de fysieke grenzen van de stad te liggen. Er vond een grootschalige herinrichting van het veenweidegebied plaats die gepaard ging met ingrijpend grondverzet. Het eiland Vlooienburg ontstond door ophoging van het bewoonde gebied ten zuiden van de St. Anthonisdijk en aanplempingen in de Amstel. Bij opgravingen aan het Waterlooplein werd deze aanplempingslaag zichtbaar. De vondsten hieruit kunnen worden beschouwd als een gesloten vondstcomplex met als sluitdatum 1596. Hiermee vormen ze een goede afspiegeling van Amsterdamse materiële cultuur aan het einde van de 16de eeuw.²⁸

De wijze van aanleg van het nieuwe eiland Uilenburg kwam naar voren bij twee vindplaatsen aan de Oude Schans. De bestaande 16de-eeuwse ophogingen werden hier afgedekt door dikke pakketten klei en zand tot een hoogte van 1 m - NAP.²⁹ Voor de aanleg van het eiland Marken, ter hoogte van de tegenwoordige Valkenburgerstraat, werd de veenbodem afgedekt met een pakket takken (rijshout). Hierop werd de grond gestort die was vrijgekomen bij het uitgraven van de Uilenburgergracht. Het ophogingsmateriaal was samengesteld uit een combinatie van klei- en veenbrokken tot op ca. 0,8 m - NAP.³⁰

Het eiland Rapenburg was voor een deel aangeplempt in het IJ. Bij ontgravingswerkzaamheden op de hoek Prins Hendrikkade – Foeliestraat werd de oorspronkelijke IJ-bodem waargenomen op 4,3 m - NAP. Hierin bevonden zich drie houten raamwerken, die mogelijk een functie hadden in de methode van landwinning.³¹

In de Amstelstraat, net buiten het plangebied, is een profiel van de stadswal van de Tweede Uitleg gedocumenteerd (afb. 16). De wal bleek te bestaan uit een ophoging van losse klei en stadsafval, en was aan de buitenzijde bekleed met gestapelde kleiblokken.³² Een ophoging van klei- en veenplaggen ter plaatse van het Jonas Daniël Meijerplein is eveneens geïnterpreteerd als een restant van de stadswal. De wal was hier afgegraven tot gemiddeld 1,15 m - NAP.³³

16 Profiel van de stadswal van de Tweede Uitleg (vindplaats AMS2).

²⁸ Vindplaats WLO

²⁹ Vindplaatsen OS4 en OS6

³⁰ Vindplaats VAL4

³¹ Vindplaats PH13

³² Vindplaats AMS2

³³ Vindplaats JDM

17 Restant van een 17de-eeuwse
scheepshelling en kadeconstructie
op het perceel Valkenburgerstraat
194-200 (vindplaats VAL2).

Haveneilanden

Op alle drie de haveneilanden die in 1592-1596 werden aangelegd – Uilenburg, Rapenburg en Marken – zijn resten blootgelegd die verband houden met de scheepvaart en scheepsbouw. De meest complete informatie is afkomstig van een reeks vindplaatsen op de westelijke oever van Marken, tussen de Valkenburgerstraat en Uilenburgergracht. Hier bleek een opeenvolging van houten scheepshellingen, kadewerken en andere constructies en voorwerpen aanwezig (afb. 17). Opvallend was een roer van een fluitschip dat als verharding was gebruikt.³⁴

Op Uilenburg, op het terrein Oude Schans 75 bleken eveneens resten van een scheepshelling bewaard te zijn gebleven, in de vorm van een naar de oever aflopend talud met

³⁴ Vindplaatsen VAL1, VAL2, VAL4, VAL5, VAL6

plaatselijk een bekleding van planken.³⁵ Ook het perceel Oude Schans 5-11 was in gebruik als werf, getuige de funderingen van een houten loods, lagen houtsnippers, spijkers en een breeuwbeitel.³⁶

Op de zuidelijke oever van het eiland Rapenburg (Rapenburg 46-54) is in 2005 een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Ter plaatse was een vroeg 17de-eeuwse houten constructie aanwezig die waarschijnlijk als plankier gebruikt werd voor het lossen van hout.³⁷ Een scheepshelling verderop op Rapenburg, onder het pand Prins Hendrikkade 173, bleek op palen te zijn gefundeerd. De locatie en bouwwijze maken aannemelijk dat deel uitmaakte van de eerste VOC-werf op Rapenburg (1608-1660).³⁸ Meer resten van de VOC-werf zijn mogelijk waargenomen bij de aanleg van de afrit van de IJtunnel in 1964. Nadere documentatie hierover ontbreekt echter.³⁹

18 Vloeren en fundamenteën van
18de/19de-eeuwse steegwoningen
op Marken (vindplaats VAL5).

³⁵ Vindplaats OS6

³⁶ Vindplaats OS4

³⁷ Vindplaats RA1

³⁸ Vindplaats PH16

³⁹ Vindplaats IJT

Joodse stadsbuurt

Vanaf de 17de eeuw kreeg het plangebied een steeds stedelijk karakter. Eeuwen van verdichting, verbouwingen en andere aanpassingen hebben geresulteerd in een ruime vertegenwoordiging van bouw- en bewoningssporen uit de 17de, 18de en 19de eeuw in de ondergrond. Met name beerputten vormen een rijke bron van informatie over de vroegere bewoners van dit deel van Amsterdam.⁴⁰

Het meest grootschalige onderzoek in dit verband heeft plaatsgevonden aan het Waterlooplein, het voormalige eiland Vlooienburg. Van de bebouwing op het eiland zijn twee zuidelijke huizenblokken langs de Amstel opgegraven. De 100 huizen en 95 beerputten boden inzicht in zowel sociale differentiatie als de etniciteit van de bewoners. Vooral ten aanzien van de 17de- en 18de-eeuwse joodse gemeenschap op Vlooienburg heeft het onderzoek veel informatie opgeleverd.⁴¹ In aanvulling op het huizenblokonderzoek aan het Waterlooplein zijn in 1989 onder de 19de-eeuwse Mozes en Aäronkerk, aan de voormalige Houtgracht, een aantal 17de-eeuwse percelen, met woningen en beerputten, opgegraven.⁴²

Diverse vindplaatsen langs de Valkenburgerstraat laat de ontwikkeling zien die Marken in de 17de eeuw doormaakte van havengebied tot woonbuurt. De brede kavels werden gesplitst en op particulier initiatief uitgebreid door het volstorten van houten vakken van beschoeiingen in de Uilenburgergracht met grond en afval. De 17de-eeuwse woonbuurt die op de terreinen verrees raakte in de 18de en 19de eeuw dichtbebouwd met constructief gebrekkige kamerwoningen (afb. 18). Diverse afvalstorten leverden een beeld op van het alledaagse leven in dit deel van de Amsterdamse Jodenbuurt.⁴³ Ook de in de 20ste eeuw gedempte Markengracht zijn afvalconcentraties waargenomen die een dwarsdoorsnede geven van de materiële cultuur die tussen de 16de en de 19de eeuw in de buurt circuleerde.⁴⁴

Een bijzonder bouwkundig relict van de Joodse geschiedenis van de Waterloopleinbuurt kwam aan het licht bij een archeologisch onderzoek in de Nieuwe Synagoge uit 1752, op het Jonas Daniël Meijerplein. Naast resten van de bebouwing die voorafging aan de bouw van het Hoogduits synagogencomplex, was een 18de-eeuws mikwe – een Joods ritueel bad – in de bodem bewaard gebleven, in combinatie met de daarbij behorende infrastructuur zoals een warmwater-voorziening (afb. 19). De bouwwijze van het mikwe vertoonde duidelijke overeenkomsten met die van waterkelders, een laat 17de-eeuwse uitvinding voor de opvang van regenwater.⁴⁵ Een voorbeeld van een dergelijke drinkwatervoorziening is gedocumenteerd bij de restauratie van de Portugese Synagoge aan het Mr. Visserplein.⁴⁶

⁴⁰ Afgezien van het onderstaande overzicht zijn ondergrondse bouwresten en beerputten uit deze periode archeologisch vastgelegd op de vindplaatsen OS4, HG en JO8. JO2, JO3, JO4, JO5, JO9, JO11, LH, LH1, NA en NA1 betreffen particuliere meldingen van vondsten uit beerputten.

⁴¹ Vindplaats WLO; In 2016 is een 4-jarig NWO-project van start gegaan dat het bewoningsbeeld van Vlooienburg verder moet verfijnen op basis van de beerputcomplexen. 'Diaspora and Identity' is een samenwerking tussen Monumenten en Archeologie, de Universiteit van Amsterdam en het Joods Historisch Museum.

⁴² Vindplaats HG

⁴³ Vindplaatsen VAL1, VAL2, VAL4, VAL5

⁴⁴ Vindplaats VARA

⁴⁵ Vindplaats JDM

⁴⁶ Vindplaats VIS1

19 Restanten van een Joodse mikwe onder de Nieuwe Synagoge op het Jonas Daniël Meyerplein (vindplaats JDM).

3.4.3 Bodemopbouw

De bodem van het plangebied kent een relatief hoge grondwaterstand en biedt daarmee goede omstandigheden voor de conservering van (an)organisch materiaal.⁴⁷ Deze constatering wordt bevestigd door archeologisch onderzoek verspreid over het plangebied (3.4.2). De archeologische resten komen doorgaans voor vanaf ca. 0,5 m onder het maaiveld en lopen door tot het Hollandveenpakket dat zich op een diepte van 2 à 3 m - NAP bevindt.⁴⁸ Aangezien de tegenwoordige maaiveldhoogte varieert tussen de 1,5 tot 2,5 m + NAP, kan het pakket aan archeologische lagen in het plangebied op sommige plaatsen ca. 5 m dik kan zijn.

Ten aanzien van de (voormalige) waterbodems kan worden vastgesteld dat archeologische resten direct in de slibbodem voorkomen. Voor de bepaling van de diepte van de gedempte grachten is de doorvaartprofiel diepte van de Uilenburgergracht (2,2 m - NAP) aangehouden.⁴⁹

Binnen het gehele plangebied dient rekening te worden gehouden met verstoringen door recente diepgaande graafwerkzaamheden. Dit geldt voor het tracé van de Metro Oostlijn, de afrit van de IJ-tunnel, de verkeersonderdoorgang op het Mr. Visserplein, en diverse locaties met grootschalige onderkelderde nieuwbouw.

⁴⁷ De grondwaterstand varieert van 0,5 m - tot 0,5 m + NAP (maps.waternet.nl)

⁴⁸ Dinoloket

⁴⁹ Doorvaartprofielen Gemeente Amsterdam – Dienst Binnenwaterbeheer

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van de historisch-topografische inventarisatie zijn binnen het plangebied materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met bewoning vanaf de 12de eeuw. Deze verwachting wordt ondersteund door archeologische gegevens. Zowel de laatmiddeleeuwse ontginningen, als de prestedelijke bewoningsfase hebben sporen nagelaten in de ondergrond van het plangebied. Het grootste aandeel in de verwachting heeft de periode vanaf de late 16de eeuw, toen het gebied binnen de fysieke grenzen van Amsterdam kwam te liggen en in hoog tempo verstedelijkte. Binnen grote delen van het plangebied dient echter rekening te worden gehouden met verstoringen ten gevolge van recente bouwwerkzaamheden. Op veel plaatsen zijn deze gepaard gegaan met archeologisch onderzoek (waarnemingen, begeleidingen en opgravingen). Hier worden geen archeologische resten meer verwacht.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Groot Waterloo materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de bewoningsgeschiedenis vanaf de 12de eeuw. De periode vanaf de late 16de eeuw heeft het grootste aandeel in de verwachting. Dit leidt tot een verwachtingskaart voor het plangebied met negen zones. Voor alle zones geldt vanwege de dichte verspreiding van archeologische resten met een sterke onderlinge samenhang een hoge verwachtingswaarde.

Begrenzing plangebied

A. St. Anthonisdijk.

Deze zeedijk werd omstreeks 1380 opgeworpen en is sindsdien vanwege de functie als waterkering opgehoogd en onderhouden. Onder het in de 20ste eeuw opgebrachte grondpakket zijn archeologische overblijfselen te verwachten in de vorm van ophogingslagen van veen, klei, schelpen, mest en puin en diverse soorten beschoeiingen.

B. (Pre)stedelijk gebied

Aan de zuidzijde van de St. Anthonisdijk ontstond vanaf de late 15de eeuw een buurt waar werd gewoond en allerlei bedrijvigheid plaatsvond. Ook langs de oever van het IJ vonden ontwikkelingen plaats. Archeologische resten betreffen ophogingen, houten en bakstenen funderingen, molenwerven, beerputten met huishoudelijk afval, waterkelders en losse vondsten.

C. Stedelijk gebied na 1596

Dit gebied kwam met de stadsuitbreiding van 1592-1596 (de Tweede Uitleg) tot ontwikkeling. De verwachte categorieën archeologische resten komen overeen met zone B.

D. Stedelijk gebied na 1660

Deze terreinen kwamen vanaf omstreeks 1660 beschikbaar na het dempen van de verdedigingssingel van de Tweede Uitleg. De verwachte categorieën archeologische resten komen overeen met zone B.

E. Stadswal 1592-1596 (stedelijk gebied na 1660)

Op deze locatie kunnen sporen voorkomen van de laat-16e-eeuwse stadswal, zoals ophogingen van klei, veen en afval. Rond 1660 werd de wal geslecht en raakte het terrein bebouwd (zie zone D.). De projectie van de stadswal is gebaseerd op de kaart van de Rij uit 1660 (afb. 7).

F. Publieke en Religieuze gebouwen

Betreft de locaties van enkele kenmerkende publieke en religieuze gebouwen die een bijzondere plek innemen in de Amsterdamse geschiedenis. Archeologische resten betreffen voornamelijk bouwkundige sporen van de bouw en het (religieus) gebruik van deze complexen.

1 Sint Nicolaasgasthuis / Leprozenhuis (ca. 1490)

2 Oudezijds Huiszittenhuis (1655)

3 Portugees Joodse Synagoge (1671)

4 Uilenburgersjoel (1766)

5 Hoogduitse Grote Synagoge (1671)

G. Maritieme zone

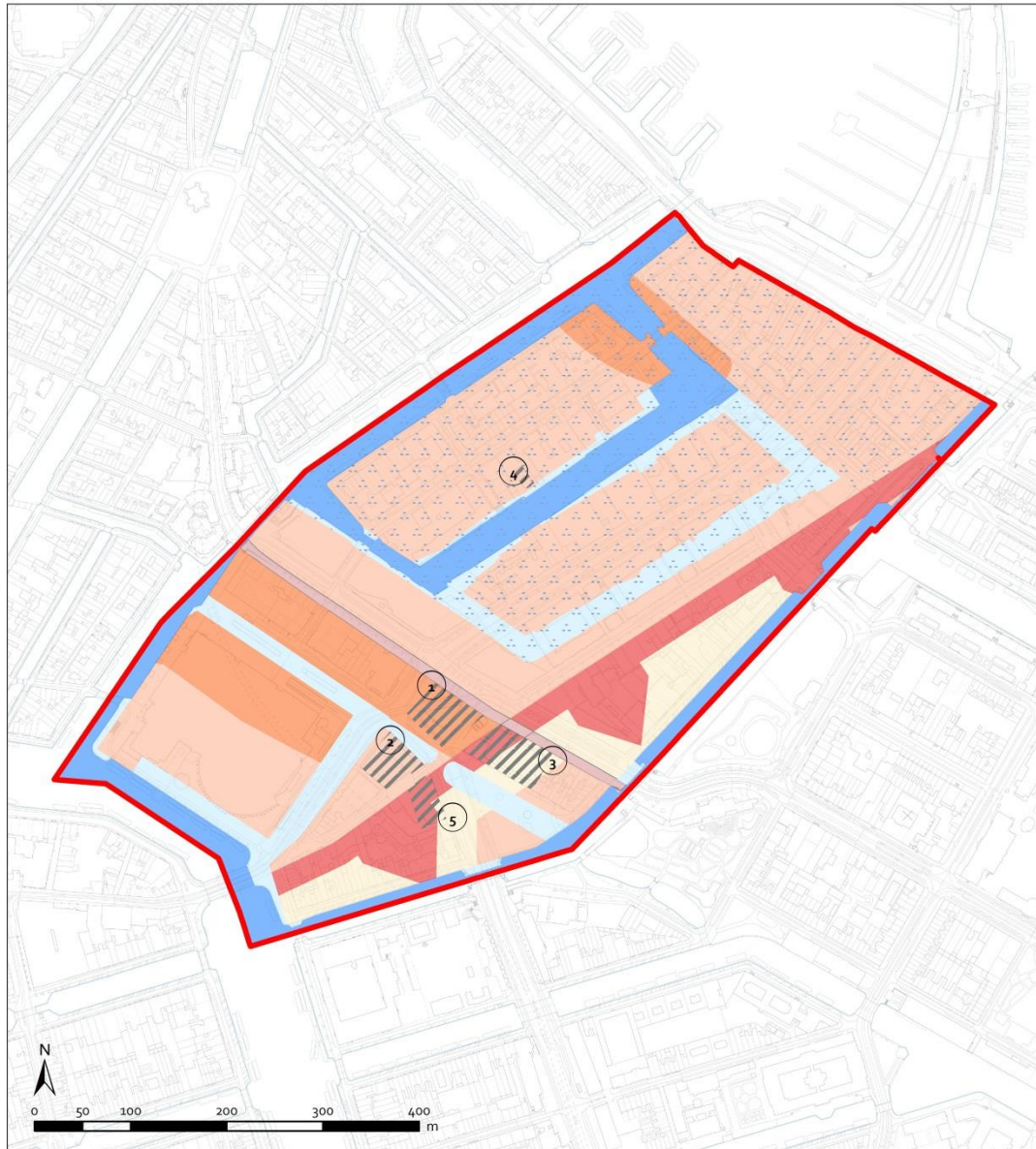
Binnen deze verwachtingszone kunnen sporen voorkomen die gerelateerd zijn aan de scheepvaart, scheepsbouw en aanverwante ambachtelijke activiteiten in de periode 1596 - 1660. Overblijfselen hiervan zijn onder meer scheepshellingen, funderingen van utiliteitsgebouwen en productieafval.

H. Amstel- en grachtbodem: huidig open water

De Amstel en grachten fungeerden eeuwenlang als vaarweg, maar ook als afvalstort. In de waterbodem kunnen daarom allerlei losse vondsten en concentraties voorwerpen aanwezig met een relatie tot activiteiten op de kant.

I. Amstel- en grachtbodem: gedempt

Betreft de historische waterverbindingen (zie zone H.) die in de late 19de en 20ste eeuw zijn gedempt. Eventuele archeologische resten bevinden zich in de oorspronkelijke waterbodem op ca. 2,2 m - NAP.

X Gemeente
 X Amsterdam
 X

Plangebied Groot Waterloo
Archeologische verwachtingskaart

Plangebied

A. St. Anthonisdijk

B. (Pre)stedelijk gebied

C. Stedelijk gebied na 1596

D. Stedelijk gebied na 1660

E. Stadswal 1592-1596 (stedelijk gebied na 1660)

F. Publieke en religieuze gebouwen

G. Maritieme zone

H. Amstel- en grachtbodembodem: huidig open water

I. Amstel- en grachtbodembodem: gedempt

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het plangebied Groot Waterloo is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologisch erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein, reeds opgegraven locaties en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop vier zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregel (Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

Beleidsvariant 2

Voor deze zone geldt een uitzondering van archeologisch vervolgonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of ondieper dan 0,5 m.

Beleidsvariant 8

Voor deze zone geldt uitzondering van archeologisch vervolgonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².

Beleidsvariant 9

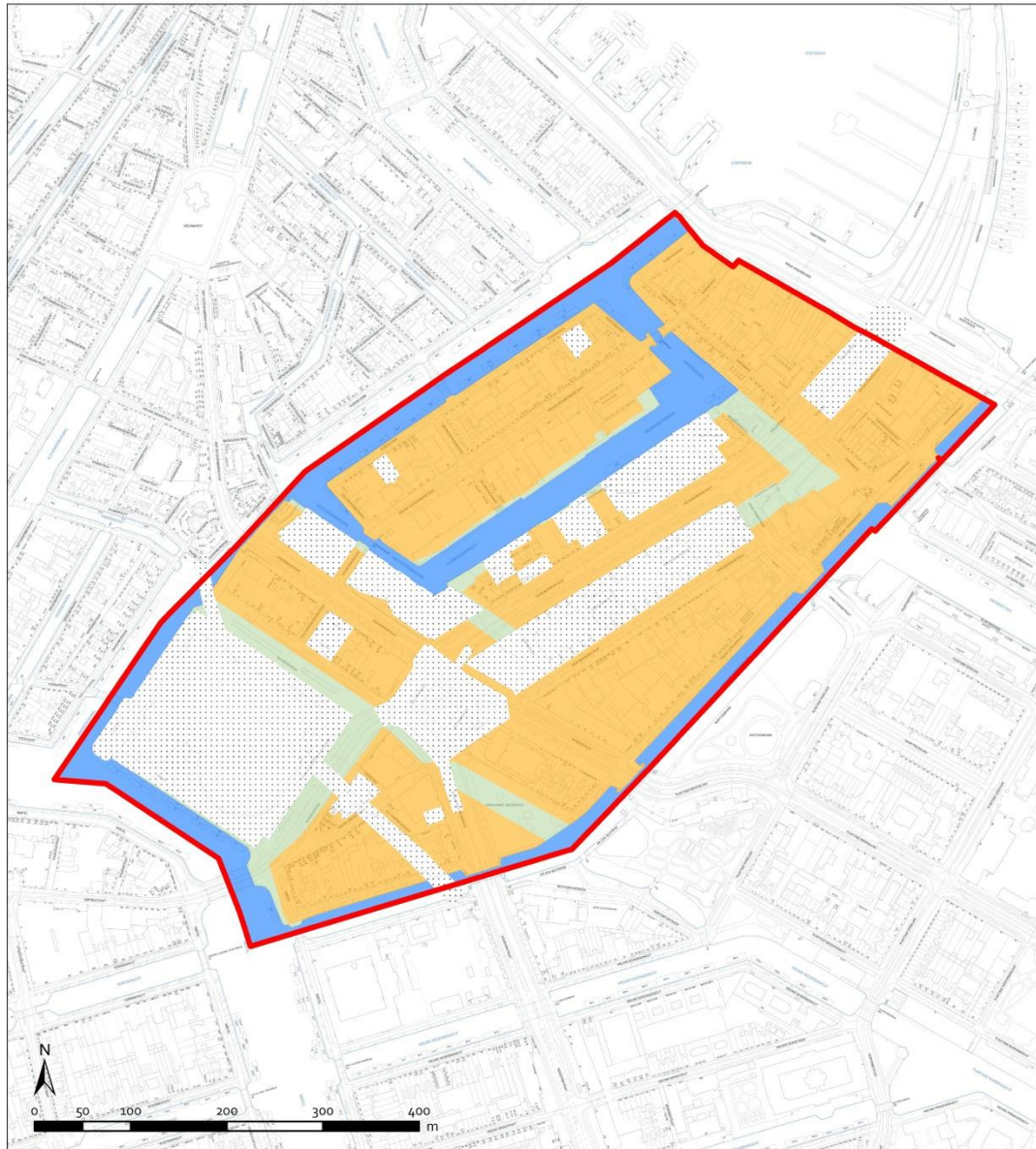
Voor deze zone geldt uitzondering van archeologisch vervolgonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan 2,2 m - NAP.

Beleidsvariant 11

Voor deze zone geldt uitzondering van archeologisch vervolgonderzoek bij alle bodemingrepen.

Voor het gehele plangebied geldt conform de Erfgoedwet een meldingsplicht. Indien tijdens de uitvoering van bouwwerkzaamheden vondsten worden gedaan waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat deze van archeologische waarde zijn, wordt dit aan Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

X Gemeente
X Amsterdam
X

Plangebied Groot Waterloo
Archeologisch beleid

□ Plangebied

■ Beleids categorie 2

■ Beleids categorie 8

■ Beleids categorie 9

■ Beleids categorie 11

6 Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd voor bestemmingsplan Groot Waterloo. Hiervoor gelden vier archeologische beleidszones.

Voor de eerste zone geldt uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of ondieper dan 0,5 m.

Voor de tweede zone geldt uitzondering van archeologisch onderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².

Voor de derde zone geldt uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan 2,2 m - NAP.

Voor de vierde zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij alle bodemingrepen, ongeacht de omvang of de diepte.

Voor het gehele plangebied geldt conform de Erfgoedwet een meldingsplicht. Indien tijdens de uitvoering van bouwwerkzaamheden vondsten worden gedaan waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat deze van archeologische waarde zijn, wordt dit aan Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

7 Bronnen

Digitale bronnen

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2), 50 cm maaiveld gridproduct, shaded relief. Geodan/ Esri Nederland

Data en Informatie van de Nederlandse Ondergrond (DINOloket) TNO, Geologische Dienst Nederland: <https://www.dinoloket.nl/>

ARCHIS: Archeologisch Informatiesysteem: <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

CHW: Cultuurhistorische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

SAA: Stadsarchief Amsterdam: <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Literatuur

Aerts., R, Rooy, P., de, 2006: Het verval, de verkrotting en het verleden, In: *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw 1813-1900*, Amsterdam.

Agt, J.F. van, 1974: *Synagogen in Amsterdam*, 's-Gravenhage.

Baar, P. de, 2001: Scheepshelling ontdekt in de Valkenburgerstraat. In: *Ons Amsterdam* 53/4, p. 124-125.

Baar, P. de, 2002: *Jaarverslag Amsterdams Historisch Museum 2001*, Amsterdam.

Baart, J. M., 1982: Amsterdam. In: Woltering, P.J. (red.) *Holland, Archeologische Kroniek van Holland over 1981*, p. 214-219.

Baart, J. M., 1983: Amsterdam. In: Woltering, P.J. (red.) *Holland, Archeologische Kroniek van Holland over 1982*, p. 226-227.

Baart, J. M., 1983: Verrassende vondsten tijdens een archeologisch onderzoek op Waterlooplein. In: *Werk in Uitvoering* 6, p. 84-91.

Baart, J. M., 1989: Onder de vloer van Mozes en Aaron. In: *Ons Amsterdam* 41, p. 258-262.

Baart, J. M., 1990: Amsterdam: Centrum. In: Woltering, P.J. (red.): *Holland, Archeologische Kroniek van Holland over 1989*, Noord-Holland, p. 316-318.

Baart, J.M., 1994: Opgravingen in de VaRastroom: zoeken naar sloten en scheepswerven. In: *Ons Amsterdam* 46/11, p. 276-280.

Baart, J.M., 1995: Amsterdam: VARA-stroom. In: *Archeologische Kroniek van Holland over 1994*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, p. 348.

Baart, J.M., 1996: Amsterdam: Valkenburgerstraat. In: *Archeologische Kroniek van Holland 1996*, p. 357-359.

Baart, J. M., 1997: Achter het Rembrandthuis, in: *Ons Amsterdam* 49/5, p. 127.

Baart, J. M., 1997: *Jaarverslag Amsterdams Historisch Museum 1996*

Baart, J.M., 1998: Amsterdam: Jodenbreestraat 4-8. In: *Archeologische Kroniek van Holland over 1997*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, p. 334-335.

Baart, J.M., 1998: *Jaarverslag Amsterdams Historisch Museum 1997*.

Baart, J.M., 1999: De afvalput van Rembrandt. Opgravingen op de binnenplaats van het Rembrandthuis, in: *Kroniek van het Rembrandthuis* 99-1-2, p. 17-24.

Baart, J., 2001: Nieuwe inzichten in oude huishoudens. In: *Amstelodamum jaarboek* 93, p. 195-209.

Bont, C. de, 2004: *Homines Manentes apud Amstelredamum. Een historische geografie van Amsterdam en omgeving in de middeleeuwen (800-1500)*, Alterra Wageningen.

- Bont, C. de, 2009: *Vergeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*, Alterra Wageningen.
- Borger, G.J., 1987: Ontgonnen, bedijkt, bebouwd. De agrarische voorgeschiedenis van het stedelijk gebied, in: W.F. Heinemeijer, M.F. Wagenaar, *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Antwerpen.
- Dautzenberg, S., Gawronski, J., Jayasena, R., 2006: *Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)*, AAR3, Amsterdam.
- Gawronski, J., 2004: Valkenburgerstraat 186-200, in: *Holland, Archeologische Kroniek 2003*, p. 15-16.
- Gawronski, J., 2006: Amsterdam: Valkenburgerstraat 186-208, in: *Archeologische Kroniek Holland 2005*, jrg. 38, p. 26-27.
- Gawronski, J., R. Jayasena, 2007: *Opgraving van een mikwe in de Nieuwe Synagoge. Jonas Daniel Meijerplein (2006)*, AAR 8, Amsterdam.
- Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, 2007: *In de schaduw van de VOC. Archeologische opgravingen Rapenburg (2005)*, AAR 5, Amsterdam.
- Gawronski, J., Jayasena, R., 2012: *Van scheepshelling tot Koorndrager. Archeologische opgraving Oudeschans 73-77, Amsterdam (2009)*, AAR64, Amsterdam.
- Gawronski, J., Jayasena, R., 2011: *Van buitenpolder tot uilenburg. Archeologische opgraving Oudeschans 5-11, Amsterdam (2008)*, AAR59, Amsterdam.
- Gawronski, J. (ed.), 2012: *Amsterdam ceramics. A city's history and an archaeological ceramics catalogue 1175-2011*, Amsterdam.
- Gawronski, J., Jayasena, R., 2012: *De waterkelder van de Portugese Synagoge. Archeologische begeleiding Mr. Visserplein 3, Amsterdam (2010)*, AAR66, Amsterdam.
- Gawronski, J., Jayasena, R., 2016: *Het eiland Marken in Amsterdam: veranderingen in de stad 1592-1930. Archeologische opgraving Valkenburgerstraat 130-146, Amsterdam (2011-2012)*, AAR90, Amsterdam.
- Haan, R. de, 1983: Vondsten van het Waterlooplein. In: *Pijpelogische Kring Nederland* 5/19, pp. 64-68
- Hartsvelt-Müller, P.J.S.H. von, 1970: Oude beerputten in nieuwe bouwput. In: *Ons Amsterdam* 22, pp. 150-157
- Horst, A.J. van der, 1985: De speelgoedhorloges van Vlooienburg. In: *Antiek* 20/1, pp. 28-30
- Jayasena, R. en Schmits, E., 2012: Van weiland in het veen tot stedelijke kade. Oudeschans 5, 7, 9 en 11 interdisciplinair belicht, in: *Jaarboek Amstelodamum* 104 (2012), Amsterdam, p. 115-141.
- Kruizinga, J., 2002: *Het XYZ van Amsterdam*, Amsterdam publishers.
- Monumenten en Archeologie, 2016: *Jaarplan 2016*, Amsterdam.
- Nierop, L. van, 1955, Bijdrage tot de geschiedenis van de Amsterdamse scheepsbouw. Beschouwingen over scheepsbouw op de Lastage, in: *Maandblad Amstelodamum* 42 (1955), p. 36-40.
- Provincie Noord-Holland, 2010: *Leidraad Landschap & Cultuurhistorie*, Haarlem
- Sander, C.A.L., 1964: Recente vondsten uit Amsterdam's bodem. In: *Westerheem* jrg. XIII nr.5, pp. 131-132
- Sander, C.A.L., 1964: Bodemonderzoek afrit IJ-tunnel. Ontgraven stille getuigen van het leven onzer voorouders. In: *Ons Amsterdam* 16, pp. 307-311
- Speet, B., 2004: Verstening, verdichting en vergroting, in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*, Amsterdam.

Stol, T., 1993: *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht/Antwerpen.

Veerkamp, J., 2002: Amsterdam: Valkenburgerstraat. In: Willemsen, A. (red.), Holland. Archeologische Kroniek Noord-Holland over 2001, jrg. 34, pp. 18-20

Veerkamp, J., 2004: Valkenburgerstraat was centrum kleine scheepsbouw, in: *Ons Amsterdam* 56-7/8, p. 253

Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

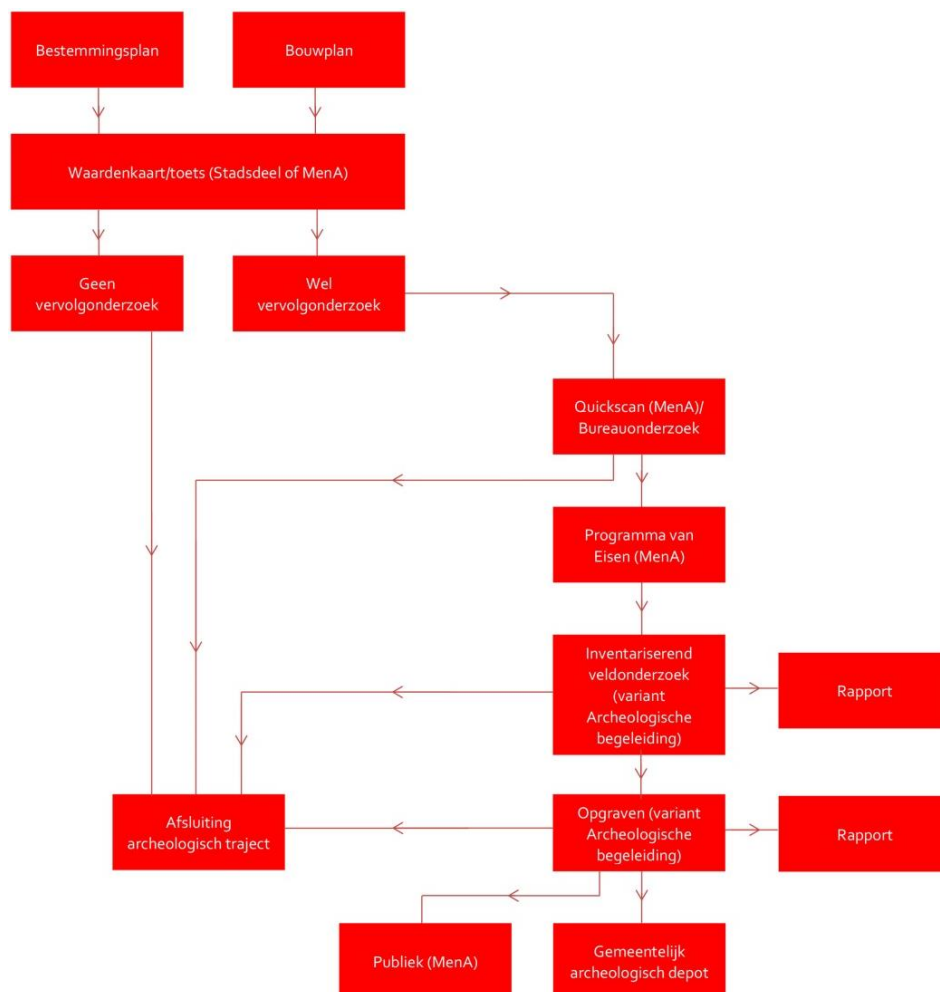
- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke ingreep in de (water)bodem, ongeacht het oppervlak of de diepte, archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de eeuw. De verwachte resten hebben een dichte spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de-eeuwse ophogingen.
- 5: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de of 20ste eeuw. Indien de bebouwing dateert uit de 19de eeuw hebben de verwachte resten een bredere spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² (9a) en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m² (9b).

- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie MenA

Appendix II: archeologische vindplaatsen

TOPO-code	Toponiem / adres	Type	Jaar	Literatuur
AM1	Amstel	Vondstmelding: voorwerpen in opgebaggerd slib	1975	Archief MenA
AMS2	Amstelstraat 20-22	Inventariserend veldonderzoek	2006	Dautzenberg, Gawronski & Veerkamp 2006
HG	Mozes en Aaronkerk	Waarneming	1989	Baart 1989 Baart 1990
IJT	IJ-tunnel	Waarneming	1964	Sander 1964
JDM	Nieuwe Synagoge Jonas Daniel Meijerplein	Opgraving	2006	Gawronski & Jayasena 2006
JO	Jodenbreestraat, complex Burg. Tellegenhuis	Opgraving	1968	Hartsveld-Müller 1970
JO10	Houtkopersdwarsstraat / Jodenbreestraat	Waarneming	1964	Archief MenA
JO11	Complex Saskiahuis	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	2005	Archief MenA
JO2	Jodenbreestraat 67	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1986	Archief MenA
JO3	Jodenbreestraat 43	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1986	Archief MenA
JO4	Jodenbreestraat 6 /10	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1996	Archief MenA
JO5	Jodenbreestraat 16/ 22	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1996	Archief MenA
JO6	Jodenbreestraat 12/14	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1996	Archief MenA
JO8	Jodenbreestraat 4-8	Waarneming	1997	Baart 1998 Baart 1999 Archief MenA
JO9	Jodenbreestraat 158	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	2001	Archief MenA
LEP	Waterlooplein 243	Waarneming	1983	Archief MenA
LH	Waterlooplein- Lange Houtstraat 22	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1992	Archief MenA
LH1	Waterlooplein- Lange Houtstraat naast 22	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1992	Archief MenA
MH1	Caisson MH1 Leprozengracht	Opgraving	1972	Archief MenA
MH2	Caisson MH2 Leprozengracht / Nieuwe Amstelstraat	Opgraving	1972	Archief MenA

TOPO-code	Toponiem / adres	Type	Jaar	Literatuur
MH3	Caisson MH3 Nieuwe Amstelstraat 15-23	Opgraving	1974	Archief MenA
MH4	Caisson MH4 Nieuwe Herengracht 47	Opgraving	1975	Archief MenA
MH5	Caisson MH5 Nieuwe Herengracht 47-49	Opgraving	1975	Archief MenA
MH6	Caisson MH6 Nieuwe Herengracht	Opgraving	1975	Archief MenA
MW3	Caisson MW3	Opgraving	1973	Archief MenA
MW4	Caisson MW4	Opgraving	1972	Archief MenA
MW5	Caisson MW5	Opgraving	1972	Archief MenA
MW6	Caisson MW6	Opgraving	1972	Archief MenA
MW7	Caisson MW7	Opgraving	1972	Archief MenA
MW8	Caisson MW8	Opgraving	1972	Archief MenA
NA	Nieuwe Amstelstraat 65-83	Vondstmelding: voorwerpen uit beerput	1980	Archief MenA
NA1	Nieuwe Amstelstraat 67	Vondstmelding (beerputvondst)	1989	Archief MenA
NH3	Nieuwe Herengracht 37	Waarneming	1984	Archief MenA
OS4	Oude Schans 5-11	Opgraving	2008	Gawronski & Jayasena 2011
OS6	Oude Schans 73-77	Opgraving	2009	Gawronski & Jayasena 2012
PH13	Prins Hendrikkade 189	Waarneming	2000	Archief MenA
PH16	Prins Hendrikkade 173	Waarneming	2008	Archief MenA
PH3	Prins Hendrikkade-Schippersgracht	Waarneming	1986	Archief MenA
RA1	Rapenburg 46-54	Archeologische begeleiding	2005	Gawronski, Jayasena & Veerkamp 2007
VAL	Valkenburgerstraat 20-50	Opgraving	1996	Baart 1996
VAL1	Valkenburgerstraat 204-208	Opgraving	2001	Baart, de 2001 Baart, de 2002 Veerkamp 2002
VAL2	Valkenburgerstraat 194-200	Opgraving	2003	Gawronski 2004 Gawronski 2006
VAL3	Valkenburgerstraat 24-26	Vondstmelding: gevelfragment in 19de-eeuwse aanplemping	1998	Archief MenA
VAL4	Valkenburgerstraat 130-146	Opgraving	2011	Gawronski & Jayasena 2016
VAL5	Valkenburgerstraat 102-106	Opgraving	2016	In voorbereiding
VAL6	Valkenburgerstraat 14-16	Opgraving	2016	In voorbereiding
VARA	VA-RA-strook, tussen Valkenburgerstraat en Rapenburgstraat	Opgraving	1994	Baart 1994 Baart 1995 Baart 1997

TOPO-code	Toponiem / adres	Type	Jaar	Literatuur
VIS ₁	Mr. Visserplein, Portugese Synagoge	Archeologische begeleiding	2010	Gawronski & Jayasena 2012
WLO	Waterlooplein	Opgraving	1981-1982	Baart 1982 Baart 1983 Baart 2001 De Haan 1983 Van der Horst 1985
WLO ₁₀	Waterlooplein- Leprozengracht	Waarneming	1983	Archief MenA
ZWA ₇	Zwanenburgwal-Waterlooplein 1	Vondstmelding: voorwerpen in opgebaggerd slib	1996	Archief MenA

Colofon

**Archeologisch bureauonderzoek BO 17-010
Amsterdam 2017**

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Prof. dr. J.H.G. Gawronski
Senior KNA-archeoloog Ma (specialisme waterbodems)
Hoofd afdeling Archeologie
Monumenten en Archeologie
Gemeente Amsterdam

Datum:	10-04-2017
Status:	1.0
Tekst:	T. Terhorst MA
Redactie:	Prof. Dr. J.H.G. Gawronski
Cartografie:	T. Terhorst MA
Vormgeving:	Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2017
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Monumenten en Archeologie. MenA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.